

МЕЖІ РОБОЧОЇ ГІПЕРТЕРМІЇ В СПОРТІ

Віталій ГАВРИЛІН, Арнольд ПАВЛОВ, Олександр ЧУМАК, Микола ГРИЩЕНКО,
Володимір БЕЛІК, Андрей УШАКОВ, Вячеслав МАКАРЕЦЬ

Донецький юридичний інститут

Дані про значне підвищення температури – Т “ядра” тіла людини при фізичній роботі почали публікувати ще давно (Obernier, 1867; Christensen H., 1931; Гиппентейтер Б.С., 1949; Asmussen E., Voje O., 1945; Гілл А.В., 1935; Zuntz N., Schumburg G., 1902; Веселкин П.Н., 1963).

Деякі автори (Reilly R.F., Pasker J.F., 1967) відзначали підвищення ректальної Т до рівня $= 38,3^{\circ}\text{C}$ навіть при роботі на велоергометрі, “що вело до збільшення частоти пульсу лише до 130 уд/хв”. До речі, інші дослідники (Pugh L.G.C.F., Corbett J.L., Jahnson R.N., 1962) зареєстрували приріст глибокої Т тіла в льотчиків до рівня $37,9\text{--}38,5^{\circ}\text{C}$ при ще меншій фізичній активності.

У роботах К.М.Смирнова (1959) встановлено, що адаптовані до тепла люди можуть виконувати роботу при підвищенні Т тіла до $40\text{--}41^{\circ}\text{C}$, тобто того рівня, при якому життєдіяльність неадаптованих до тепла людей різко порушується, а працездатність знижується до “0”.

А.Б.Гандельсман і К.М.Смирнов вказували (1970), що підвищення Т тіла в умовах фізичного навантаження до 38°C і навіть 39°C є нормальним і навіть бажаним для досягнення максимальної працездатності; підвищення до 40°C і більше створює вже загрозу перегрівання організму і обмежує досягнення спортсмена.

Особливо значне підвищення Т тіла виявлено при виконанні тривалих вправ “на витривалість” і змагальних навантажень у спортивних іграх. Так, Pugh et all. (1962) обстежували на фініші 63 учасники марафонського забігу (42 км 195 м) при Т повітря 23°C і вологості відносної 58% і знайшли, що середня ректальна Т складала $39,0^{\circ}\text{C}$, а в переможця – $41,0^{\circ}\text{C}$, середні втрати ваги дорівнювали $2,85\text{ кг}$, а в переможця – $5,23\text{ кг}$.

Винятково висока Т тіла виявлена у спортсменів після гри в регбі $41,0^{\circ}\text{C}$ (Snellett J.W., 1972). Інші автори відзначали підвищення Т тіла після футбольного матчу в середньому до $39,4^{\circ}\text{C}$ (Cohen I., Mitchell D., Seider R., Kahn A., Phillips F., 1981) і пропонували з метою зменшення ризику гіпертермії “правильну корекцію втрати рідини під час гри”.

Robinson Sid (1963) при вивченні Т змін у добре тренуваних легкоатлетів під час змагання з бігу на 10 км виявив підвищення ректальної Т після забігу в середньому до $39,7^{\circ}$ (при зовнішній Т середовища 10° , і досягнення Т тіла $41,1^{\circ}$ при 30°C).

Відзначені в літературі і “феномени” підвищення ректальної Т під час бігу – понад $43,0^{\circ}$, що автори (Sutton J.R., Bar-Or O., 1980) назвали “тепловою хворобою”. До речі, вказувалося (James K.P., 1974), що тепловий удар внаслідок робочого перегріву тіла значче переноситься організмом, ніж при пасивному перегріві, і нерідко супроводжується летальним результатом.

А.В.Седов (1985) вказував, що серед учасників змагань Передолімпійських ігор і самих Олімпійських ігор у Мехіко в 1968 р. на висоті 2240 м над рівнем моря спостерігалось декілька сотень випадків значного погіршення самопочуття спортсменів після фінішу аж до втрати свідомості. У багатьох бігунів після фінішу відзначалась сильна задишка, ціаноз губ і носа, різке падіння артеріального тиску, прискорене серцебиття, тощо. При різкій зміні положення тіла спортсмени, що знаходилися в такому

стані, непритомніли. На Олімпіаді в Мехіко було також відзначено більш ста випадків мігрені, викликаной фізичною перенапругою. Це нездужання супроводжувалося нудотою, блювотою і сильним головним болем.

В.Нечаєв у статті “Спека і витривалість” (1993) повідомляв: “жоден фактор у такій мірі не знижує результатів у марафонському бігу, як спека. За 1986-1992 рр. на змаганнях в марафоні на МММС (Московському Міжнародному Марафоні Світу) багато сотень учасників зійшли з дистанції із симптомами перегріву. Більше десятка бігунів потрапили в клініку у важкому стані; дані по смертності після цього марафону відсутні”.

Т тіла на фініші марафонського бігу складає, як правило, 39–41°C. Іноді, за даними літератури, Т тіла піднімається вище, – до 42,3°C. Граничним рівнем для розвитку теплового удару вважають Т тіла = 40,6–41,5°C. Відповідно до книги рекордів Гіннеса максимальна Т тіла, зареєстрована у людини (52-літній чорношкірий пацієнт, що одержав тепловий удар і вижив після нього), дорівнює 46,5°C.

Термотолерантність, таким чином, є необхідною умовою для досягнення успіхів у змаганні на витривалість.

Маран та ін. (1977) показали, що у спортсменів, що бігають “марафон” на результаті 2:30, підвищення Т тіла досягало “плато” на рівні = 38,9–40,1°C до 35–40 хв забігу.

Деякі дослідники вказували на фазний характер підвищення Т тіла під час навантаження. Перша фаза супроводжується дуже слабким збільшенням Т і триває 3–6 хв. від початку виконання роботи. Для другої фази характерно круте і дуже швидке наростання гіпертермії, що продовжується 20-30 хвилин від початку роботи. Потім починається третя фаза, при якій Т тіла стабілізується на новому підвищеному рівні, залежному, як думали дослідники, від потужності виконуваної роботи. Однак, при дуже інтенсивній роботі третя фаза може бути виражена слабко, тобто Т тіла продовжує поступово підвищуватися протягом усієї роботи (Бернштейн В.А., Синайський М.М., Федотова В.Г., 1975; Вайнер Э.Н., Чубарев Н.С., 1979).

Для зручності і наочності думок різних авторів з питання стабілізації Т тіла на новому рівні під час виконання роботи приводимо таблицю 1.

Таблиця 1

Швидкість і величина зміни температури тіла при роботі

Автори, рік опублікування	Потужність роботи	Температура тіла	
		Стабілізація	Приріст, в град.
Nielsen M., 1938	900 кгм/хв	40 мин	1,0 – ректальна
Aikas та ін., 1962	900 кгм/хв	15	0,5 – стравохідна
Nielsen B. та Nielsen M., 1962	900 кгм/хв	30	0,9 – стравохідна
Nielsen B., Nielsen M., 1965	900 кгм/хв	20	0,8- стравохідна
Nadel E. та ін., 1971	900 кгм/хв	30	0,7- стравохідна
B.Saltin, L.Hermansen, 1966	50 % МПК	25	1,4- стравохідна
Бернштейн В.А. та ін., 1975	50 % МПК	30	1,1 – тимпанальна
Бернштейн В.А. та ін., 1975	30 % МПК	30	0,7 – тимпанальна
Баженов Ю.И. та ін., 1977	650 кгм/хв	16	0,5- ректальна
Баженов Ю.И. та ін., 1981	650 кгм/хв	20	0,8 – тимпанальна

З наведеної таблиці видно, що швидкість і величина зміни T тіла при роботі в різних сторів мали діапазон відмінностей відповідно від 15 до 40 хвилин і від $0,5^{\circ}$ до $1,4^{\circ}$.

Інші дослідники не виявляли фазний характер підвищення T тіла під час роботи. Зокрема, наші ранні дослідження (Павлов А.С., 1972) показали, що при виконанні ступенюсту “до відмови”, коли ректальна T рееструвався постійно, її ріст не мав істотних коливань аж до відмови від роботи, і доходив до $41-42^{\circ}\text{C}$.

На підставі вищевикладеного в завданні нашого дослідження входило уточнити факт підвищення температури тіла при фізичному навантаженні у фізкультурників (під час поточних занять по фізичному вихованню у вузі) і в спортсменів різних спеціалізацій, що відрізняються характером і потужністю навантажень, в природних умовах тренування і змагань.

Методи досліджень Граничні рівні гіпертермії, що розвивається при роботі, ми, як правило, вивчали під час контрольних прикидок, заліків, змагань, тощо, оскільки саме в цих випадках обстежувані нами випробувачі могли показувати свої граничні можливості. Фізкультурників обстежували під час залікових уроків з фізичного виховання у вузі. Після завершення залікових вправ (марш-кидок на 6 км, крос 2000 м, стрибки в довжину тощо) ми запрошували в лабораторію студентів-добровольців і вимірювали в них T – зрушення в організмі. Спортсменів обстежували в природних умовах тренування і змагань. Як критерій гіпертермії ми (після попередніх власних досліджень і аналізу літератури з термофізіології) обрали не аксилярну (пахвову) чи тимпанальну (у барабанні зовнішнього слухового проходу) температуру, а ректальну: докладне обґрунтування викладене в докторській дисертації А.Павлова (1990). В усіх випадках ми вимірювали не тільки показники температурних зрушень “ядра” тіла, а також і кілька показників T “оболонки” тіла (шкірні температури в різних точках тіла). Для дотримання правил сучасних уявлень про коректність проведення наукового експерименту і трактування отриманих результатів ми у всіх випадках розраховували середню і середньозважену T тіла (прийнятими в термофізіології методами). Прилади для вивчення теплопродукції і тепловіддачі наступні: електротермометр, термопара, виконувалось вимірювання тіла й одягу обстежуваних до і після ерготермічного навантаження, при виконанні динамік потовиділення періодично виконувалася йодно-крохмальна проба і вівся постійний запис змін електрошкірного опору (за допомогою самописа).

Результати досліджень Встановлено, що під час занять з фізичного виховання в спортзалі в студентів після завершення вправ на витривалість (марш-кидок, крос) ректальна T піднімалася в середньому до $39,0+0,2^{\circ}\text{C}$, а в окремих індивідуумів – до 40°C і більше. Що стосується середньої T тіла, то її приріст складав у середньому $1,4^{\circ}\text{C}$, а в деяких суб’єктів – $1,9^{\circ}\text{C}$.

Дослідження меж робочої гіпертермії у боксерів показало, що в умовах двобоїв середнім по підготовленості партнером ректальна T піднімалася до $40,5-41,0^{\circ}$, а середня T тіла – до 39° . Після завершення двобою T ядра протягом 10-ти хв швидко знижувалася до $38,7-38,9^{\circ}$, і на цьому рівні ще підтримувалася 12–17 хвилин.

Борці “самбо” і “дзюдо” в наших обстеженнях виконували під час тренування в спортзалі за завданням тренера від 3 до 5-ти десяти – хв сутички з перервами між ними, у результаті чого ректальна T підвищувалася в середньому до $39,1^{\circ}$, а в окремих спортсменів – понад $40,0^{\circ}\text{C}$. З метою вивчення меж робочої гіпертермії в представників спортивних ігор, ми зафіксували зміни ректальної T у гравців команди-переможця під час фінальної зустрічі на першість Луганської області по футболу м’ячу; змагання проходили в закритому приміщенні (у манежі) у квітні.

Виявилось, що у всіх обстежених нами спортсменів, у тому числі і воротаря, $T_{\text{тіла}}$ була вище $39,4^{\circ}$, а в окремих гравців = $40,5-40,6^{\circ}$.

Дослідження легкоатлетів (бігунів, стрибунів і металників) ми проводили під час змагань на першість області по легкій атлетичі. На фініші ми запрошували спортсменів у кабінет лікаря, де реєстрували T -зміни. Виявлено, що в спортсменів, що виконували нетривалі за часом вправи (біг на короткі дистанції, стрибки, метання) T тіла на фініші складала $38,7-39,2^{\circ}$; у бігунів на середні і довгі дистанції (показує 800 м) ректальна T піднімалася набагато вище, тобто більш 40° .

Висновок

В природних умовах спортивної діяльності при виконанні досить тривалої і інтенсивної м'язової роботи завжди підвищується T тіла; рівні робочої гіпертермії можуть досягати $39-40^{\circ}$, а у високотренованих спортсменів T ядра тіла можуть підвищуватися і вище 40° , наближаючись до 41° .

Література

1. Гиппенрейтер Б.С. Температурные изменения при плавании и беге. Ученые записки Центрального института физической культуры им. Сталина. – М. – 1949, вып.8, с.104-115.
2. Asmussen E., Boje O. Body temperature and capacity for a work. //Acta Physiol. Scand. – 1945. – №10. – P.1 – 22.
3. Веселкин П.Н. Лихорадка. – М.: Медгиз, 1963, 375с.
4. Reilly R.F., Pasker J.F. Effect of heat stress and prolonged activity on perceptual – motor performance. – Arlington, va Biotechnology Ins, 1967.
5. Pugh L.G.C.F., Corbett J.L, Jahnsen R.H. Rectal temperatures, weight losses and sweat rate in marathon running. //J. Appl. Physiol. – 1962. – Vol.23. – №3. – P. 347–352.
6. Смирнов К.М. О механизмах приспособления человека к изменениям температуры внешней среды. Тез. докл. конф. “Физиология теплообмена и гигиены микрокл”. – М., 1959, с.9-10.
7. Гандельсман А.Б., Смирнов К.М. Физиологические основы методики спортивной тренировки. М.: Физкультура и спорт, 1970, 232с.
8. Snellen J.W. Set point and exercise. /Essays on temperature refutation /Eds. Bligh J and Moore R. – Amsterdam, 1972. – P.139.
9. Cohen I., Mitchell D., Seider R., Kahn A., Phillips F. The effect of water deficit on body temperature during rugby.//S.Abr. Wed. J. – 1981. – Vol.60. – №1. – P.11-14.
10. Robinson S. Temperature regulation in exercise. //Pediatrics. – 1963. – Vol.32. – №4. – part 11. – P.691-702.
11. Sutton J.R., Bar-Or O. Thermal illness in fun running. //Amer. Heart. J. – 1980. – Vol.100. – №6. – P.778 – 781.
12. Седов А.В. Космос и спорт. М.: Физкультура и спорт, 1985, 160с.
13. Нечаев В. Жара и выносливость. //Легкая атлетика, 1993, №3, с.14 – 15.
14. Бернштейн В.А., Синайский М.М., Федотова В.Г. Сдвиги терморегуляции при физических нагрузках различной интенсивности. //Физиология человека, 1979, т.1, № 3, с 549-564.
15. Вайнер Э.Н. Чубарев Н.С. Сердце в условиях гипертермии. //Кровообращение, 1979, т.12, № 6, с.39-40.

SCOPES OF WORKING OVERHEATING IN SPORT

Vitaly GAVRILIN, Arnold PAVLOV, Alexander CHUMAK, Nick GRISHENKO,
Vlad BELIK, Andrey USHAKOV, Viacheslav MAKARETS

Donetsk legal institute

Abstract. Under natural conditions of at while performing rather protracted and intensive muscular work, body always rises; work overheating can a reach 39-40°, and at with-trained sportsmen of the T of body core can exceed 40°, approaching 41°.

Key words: overheating in sport, sporting activity, natural conditions.

РОЗІГРІВ ТІЛА І СПОРТИВНА ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ

Арнольд ПАВЛОВ

Донецький юридичний інститут

Аналіз літератури про підвищення температури – (Т) тіла під час роботи та суперечливі дані про значимість при цьому змін терморегуляції спонукали нас з метою визначення механізмів останньої ознайомитися з роботами тих авторів, що вивчали зміни показників працездатності в умовах розвитку робочої гіпертермії. Підставою для такої постановки питання з'явилися дані теорії функціональних систем, розробленої П.К.Анохіним (1962) і яка одержала свій розвиток у роботах К.В.Судакова (1976) про те, що в будь-якій діяльності організму (чи його частини) має місце прагнення до кінцевого корисного результату.

Одним з перших дослідників, що звернули увагу на можливість зміни фізичної працездатності в зв'язку з підвищенням температури тіла можна вважати Asmussen (1945). Надалі й інші автори намагалися встановити залежність різних показників фізичної працездатності від температури або окремих м'язів тіла або цілісного організму (Bergh V., Ekblom B., 1978, 1979, 1979-a).

Потрібно відзначити, що перераховані автори у своїх дослідженнях більше вивчали зміни показників терморегуляції, ніж працездатності, і лише деякі дослідники приходили до висновків, що підвищення температури тіла сприяє збільшенню окремих показників м'язової працездатності. Зокрема, (Bergh V., 1980) у дослідженнях на людині показав, що "максимальна м'язова сила виразно пов'язана з температурою м'язів, цей ефект зріс на 2% і 4-6% при ізометричних і динамічних вправах відповідно". Однак, автор не пов'язував приріст досліджуваних різновидів працездатності з конкретними Т – показниками.

Бобков Г.А. і співавтори (1978) в експерименті на білих пацюках виявили, що при нагріванні останніх електробинтом (екзогенний фактор) від 37,5 до 39,5° працездатність збільшувалася на 15 – 20%, якщо ж – до 40,5° – то знижувалася до вихідної, якщо ж – вище 40,5° – то падала нижче вихідного рівня. Автори намагалися також вивчити на спортсменах-регбістах зміни працездатності в процесі природного спортивного тренування, що викликає приріст тимпанальної Т до 38°, однак чітких результатів не одержали.